

MIROSLAV GREPL

O STYLU JOSEFA HYBEŠE

(Příspěvek k jazykovému a stylistickému rozboru raného dělnického tisku)

1. Nedávná vědecká konference o dějinách Rovnosti¹ znovu upozornila na aktuální potřebu průzkumu tzv. publicistického stylu. Jde při tom o průzkum ze dvojího hlediska: jednak je třeba všestranným rozbohem lexikálně frazeologické a syntaktické stránky dnešních publicistických projevů a novinářských žánrů odhalovat objektivní zákonitosti publicistického stylu a přispívat tak k jeho bezpečnému a dovednému zvládnutí, jednak je nutno studovat vývoj publicistického slohu, tj. sledovat proces jeho formování a odhalovat základní tendence tohoto procesu. Tu je zvlášť potřebné ukázat podíl dělnického tisku na celkovém vývoji publicistického slohu. Článkem o jazyce a stylu publicistických statí Jos. Hybeše chceme k řešení naznačených úkolů přispět.²

Zvolili jsme si Hybešovy články jako předmět jazykové stylistického rozboru proto, že jejich autor náleží k nejvýznamnějším průkopníkům socialismu, že jeho publicistické prvotiny představují zároveň rané údobí dělnické publicistiky vůbec a že převážná část jeho politických statí, článků i veřejných projevů byla publikována v brněnské Rovnosti. Chceme upozornit zvláště na ty jazykové a stylové vlastnosti Hybešových publicistických projevů, které jsou ve svých obecných rysech typické také pro styl jiných průkopníků socialismu, a tím nepřímou naznačit, jaké důsledky měl vznik dělnického tisku pro vývoj publicistického slohu, které složky a vývojové tendence v něm posílil.

Studium Hybešova jazyka a stylu není však jen záležitost ryze lingvistická. Rozbor slohových vlastností jeho politických statí nás nutí zamýšlet se také nad jejich mimojazykovými příčinami. Ukazuje se totiž, že mnohé z těchto vlastností jsou přímým důsledkem autorova hlubokého přesvědčení ideového, jeho vášnivého zaujetí citového a sepětí jeho publicistické činnosti s každodenní revoluční praxí mezi proletariátem. V osvětlení těchto souvislostí vidíme aktuální smysl našeho příspěvku.

2. Téměř všechny Hybešovy politické statí, ať už je jejich konkrétní obsah jakýkoli, vyznačují se dvěma vlastnostmi: záměrným autorovým úsilím o bezprostřední kontakt se čtenářem a silným emocionálním zabarvením.

V jejich jazykové výstavbě se tento fakt odráží jako stírání rozdílů mezi publicistickým projevem mluveným a publicistickým projevem psaným. Konkrétně to znamená, že se ve výstavbě Hybešových politických článků silnou měrou uplatňují jazykové prostředky a stylové postupy tzv. řečnického slohu. To má své příčiny objektivní i subjektivní.

Objektivní příčiny tkví ve specifických úkolech dělnického tisku. Měl od sa-

mého počátku svého vzniku podstatně jiné poslání než ostatní publicistika. Ze všech publicistických projevů Josefa Hybeše je patrné, že jejich úkolem bylo nejen informovat, referovat, vzdělávat a přesvědčovat, nýbrž vždy zároveň s tím agitovat, organizovat a vyzývat k činu. A právě toto agitační, apelativní zaměření dělnického tisku vede k tomu, že se v něm bohatě využívá prostředků tzv. řečnického slohu a prostředků emocionálně zabarvených. Lze říci obecně, že se se vznikem dělnického tisku, jeho prostřednictvím, v publicistickém stylu výrazně posilují prostředky a postupy typické pro jazykovou a slohovou výstavbu projevů mluvených, tj. projevů situačně zakotvených.

Subjektivní příčiny jsou dány tím, že J. Hybeš nevychoval, neorganizoval, nevedl proletariát jen prostřednictvím tisku, nýbrž zároveň, ba především živým mluveným slovem na dělnických schůzích, besedách a shromážděních, tj. formou projevů řečnických. To byla vůbec základní forma výchovy proletariátu, a v samých počátcích organizovaného dělnického hnutí před vznikem dělnického tisku forma jediná. Hybeš to sám v jednom ze svých vzpomínkových článků připomíná: „Politická výchova dělníků nedála se ani tak v časopisech, jako od osoby k osobě“.³ Je proto zcela přirozené, že i ve svých psaných politických statích v hojně míře využívá prostředků a postupů typických pro jazykovou a slohovou výstavbu projevů mluvených. V Hybešových člancích tak tento subjektivní faktor posiluje a násobí ty jazykové prvky, jejichž výběr, jak jsme připomněli, je dán objektivně, tj. položením důrazu na organizátorskou a agitační složku v celkovém zaměření dělnického tisku.

3. Pokusíme se nejprve obecně vyložit, které prostředky a postupy jsou charakteristické pro jazykovou výstavbu mluvených projevů⁴, a pak na konkrétním rozboru ukázat, jakou funkci mají v Hybešových publicistických projevech psaných.

Na jazykovou výstavbu mluvených projevů má velký vliv jejich zakotvení v konkrétní situaci. Situační zakotveností rozumíme to, že se mluvené projevy realizují často (nikoli ovšem vždy) v přímém sepětí s objektem projevu a za přítomnosti konkrétního adresáta projevu. Konkrétní adresát je při mluveném projevu přítomen vždy a stává se proto důležitým činitelem v jeho jazykové výstavbě. Jeho vliv je na první pohled patrný v tom, že se v mluvených projevech běžně užívá oslovení (tj. vět vokativních) a že mnohé věty mají přísudkové sloveso ve 2. osobě. S tím souvisí hojně využívání samostatných vět imperativních, přacíh a přímých otázek. Také užití tzv. otázek řečnických a zvolacíh vět vůbec, třebaže svou základní funkcí jsou to především prostředky sloužící k vyjadřování citového stanoviska mluvčího k objektu sdělení, je do jisté míry závislé na přítomnosti konkrétního adresáta projevu.

Také psaný projev je sice vždy adresován, počítá s konzumentem, se čtenářem, avšak ten se jako aktivní faktor v jeho jazykové výstavbě obvykle neprojevuje. Nejen v projevech odborných, ale ani publicistických většinou čtenáře neoslovujeme ani se na něho neobracíme formou druhé osoby. Ba ani v těch úsecích projevu, které mají výzvolový charakter, neobracíme se obvykle na adresáta přímo formou imperativních vět a přímých otázek.

V politických statích Hybešových se však všech připomenutých prostředků výstavby mluveného projevu využívá v míře neobyčejně hojně. Bývá tomu tak zvláště v těch místech jeho článků, kde vyvozuje ze svých výkladů, z rozboru sociálně politické situace apod. pro proletariát konkrétní úkoly, kde mu ukazuje, co je za dané situace třeba dělat. Tyto úkoly nevyžaduje Hybeš jen nepřímou formulacemi, jako: *dělnictvo by mělo . . . ; dělnictvo musí . . . ; je třeba, je nutno, aby dělnictvo udělalo to a to*, nýbrž velmi často tak, že se na své dělnické čtenáře obrací přímo, oslovuje je,

rozmlouvá s nimi, klade jim přímé otázky a výzvy ve formě základních imperativních vět. Tento postup mu zároveň poskytuje možnost v bohaté míře využívat prostředků zabarvených citově, zvláště řečnických otázek a zvolacích vět.

Dokladem toho může být třeba jeho článek „Dnešní doba je dobou kartelů“.⁵ Hybeš v něm rozebírá příčiny a cíle vzrůstající kartelizace průmyslové výroby a ukazuje, že jejím důsledkům může dělnictvo úspěšně čelit jen tehdy, sjednotí-li také své síly v dělnických organizacích. Při výkladu o významu organizovaného boje proletariátu obrací se však už Hybeš na dělnictvo přímo: „Bylo by možným, vy dělníci ve velkopřůmyslu, abyste neckápali, že se nacházíte uprostřed poměrů vás vždy víc a více utiskujících? To není možným, to viděti musíte! Aneb bylo by možností, že byste nechápali, že všichni spojeni s upřímností utiskovaných se utiskování takovému ubrániti můžete, že jednotlivě jednajíce nepořídíte na proti milionářům nic — sjednoceni ale mnoho? Ani to není možné — neb že ve sjednocenosti síla spočívá, ví, ba cítí instinktivně každý člověk, ba každé dítě, bylo-li by jinak, proč by volalo, jsouc v nesnázích: ‚Pomozte, pomozte!‘ Proč by volalo po spojení sil. I to tedy víte.

Jaký soud nám nyní ještě o vás zbývá? Že je vám to lhostejné, jakou bídu snášíte? To nelze věřiti! Vždyť i ptáče, červ, ba i ta bylinka se proti hladu brání! Proč tedy váháte organizovanému dělnictvu ruce své podati a jednotu s ním tvořiti? Brání vám strach před propuštěním z práce? Mnohému snad — Ale což budou kapitalisté někdy hodnější? Vy dobře víte, že ne, ba vy víte, že budou stále straničtějšími — tedy pomůže vám ten strach?

Což necítíte v sobě žádnou chytrost? Nenapadne vám, že kapitalisté mohou propustiti jen jednoho, dva, tři, pět — všechny ale nikdy? A neucínali obětavější, ráznější soudruzi vaši již začátek, takže vám nyní třeba jen učiniti krok, abyste byli všichni — a každé propuštění z práce stane se nemožným?

Organisování soudruzi vaši vykonali již úkol nejtěžší — váš je nyní již snadný.

Chopte se tedy organisace, a to hned, jinak propadnete kletbě, že chcete, aby vám blaho vydobyl jiní, že chcete požívat bez namáhání „že nejste spravedlivými, že jste sobíky!“

Úmyslně citujeme z Hybešovy stati úryvek delší, abychom na něm mohli zároveň ukázat, jak mu právě přímá orientace projevu na adresáta umožňuje současně bohatě využívat nejrůznějších prostředků emocionálně zabarvených.

Některé Hybešovy články jsou celé stavěny s bezprostředním zřetelem k adresátovi, tj. mají jako celek formu situačně zakotvených mluvených projevů (řečnických). Tu jde o záměrné slohové využití formy řečnických projevů; články jsou psány tak, jako by Hybeš přímo k dělníkům mluvil nebo s nimi rozmlouval. Je třeba zdůraznit, že tomu tak bývá zvláště v člancích obsahu teoretického, ve kterých Hybeš objasňuje základní ideje a zásady socialismu, dějinné poslání proletariátu nebo ekonomickou podstatu vykořisťování.⁶

Z jejich obsahu a zaměření pochopíme, proč právě jim dává formu projevu mluveného. Hybešovi v nich jde o to, vyložit dělnictvu základní myšlenky teorie socialismu, přesvědčit je o tom, že se tato teorie opírá o poznání objektivních zákonů vývoje společnosti, že kapitalismus není pořádek ani definitivní, ani z vůle boží existující, nýbrž právě jen jedna z fází společenského vývoje, která nutně bude nahrazena společností socialistickou, a že likvidace kapitalismu je dějinným úkolem proletariátu.

Je pro Hybeše příznačné, že nepředkládá dělnictvu základní myšlenky teorie socialismu jako abstraktní pravdy, nýbrž že se je snaží přivést k jejich pochopení a přijetí induktivně, cestou aktivní analýzy známých faktů historických a konkrétním rozbořem třídního složení a sociálně ekonomické podstaty soudobého kapitalismu. Při tom vychází vždy z toho, co dělnictvo dobře zná.

Pro tento způsob výkladu Hybeš s neobyčejnou účinností využívá formy přímého kontaktu se čtenářem. To zbavuje jeho projevy studené neosobnosti, umožňuje mu

bezprostředně působit nejen na intelekt čtenáře, nýbrž zároveň hluboce i na jeho city, a tak násobit účinek logických argumentů a stupňovat naléhavost závěrů, které jako aktuální úkoly před dělnictvo staví.

4. Uvedli jsme už, že spolu s úsilím o bezprostřední kontakt se čtenářem, vyznačují se Hybešovy stati silným zabarvením emocionálním. Také ono vyplývá především z potřeby spojovat každé poučení s účinnou agitací. Je však zároveň u Hybeše projevem charakteristických vlastností autorovy osobnosti.

Hybeš byl bojovníkem nejen hluboce přesvědčeným, ale i vášnivě zaujatým. Z toho plyne, že nemohl psát objektivisticky ani akademicky. Píše se zápalem, s nadšením, s odporem, s nenávisí a chce zároveň svými projevy zapalovat, vzbuzovat nadšení, odpor a nenávisť. Je tedy pro Hybešovy politické stati příznačné, že se v nich výrazně projevuje autorovo osobní citové zaujetí, tj. jeho subjektivní citový postoj k sdělovanému obsahu. Autor článku nestojí v pozadí, ale naopak vystupuje silně do popředí, a to právě v jejich emocionální složce. Čtenář je tak vystaven nejen působení jejich věcného obsahu, nýbrž zároveň i bezprostřednímu vlivu autorova zaujetí citového.

Silná emocionálnost Hybešových statí jakožto projev autorova vnitřního citového stanoviska k sdělované skutečnosti stává se tak zároveň i prostředkem intenzivního působení na city čtenářů — zesiluje přesvědčivost argumentů logických, stupňuje jejich agitační účinek a bojovnost. Ve statích namířených proti představitelům vládnoucí společnosti a proti institucím, plných rozhořčení, ironie a hlubokého opovržení, podněcuje mimo to Hybešovo otevřené projevované citové stanovisko i k osobní statečnosti a odvaze.

Na city čtenářů působí J. Hybeš už výběrem faktů a způsobem jejich popisu.

Ve svých článcích hojně využívá jako ilustračního materiálu konkrétních událostí, statistických dat a detailního popisu životních podmínek, pracovního a rodinného prostředí dělnictva nebo buržoasních institucí a zařízení. Mnohá z těchto fakt, zvláště ta, která líčí pracovní prostředí proletariátu v továrnách a jeho hmotnou bídu, působí už sama o sobě, svou věcnou otřesností, na čtenářovy city. Hybeš dobře znal hodnotu faktů z neustálého styku s dělnictvem, byl si vědom síly, která tkví v jejich přesvědčivosti i emocionální působnosti a bohatě jich proto využíval i ve statích zaměřených teoreticky. Právě bohatství konkrétních faktů způsobuje, že tyto projevy nevyznívají odtaziť nebo jen deklarativně.

Hybeš se však téměř nikdy nespokojuje jen s nezúčastněným vylíčením faktů, ale vždy k nim hned sám připojuje komentář, který jejich obsah podtrhuje a je zároveň přímým projevem Hybešova osobního dojetí nebo rozhořčení. Nebojí se využít v takových případech ani prostředků patetických a obrazných. Tak např. končí popis pracovních a životních podmínek venkovských tkalců slovy: „*Čtouce nářek tento, vidíme v duchu ty vpadlé, zoufalství prozrazující oči, ta líce samá kost, celé postavy stínu se podobající a hladové, bosé, otrhané dítky dílem u sukadel, dílem někde v koutku skrčené — samé mysl člověka sklíčující obrazy*“ (str. 167).

Nebo jindy komentuje bídu dělnictva takto: „*Všude, všude v celém světě, kde majetek vládne, ztrpčuje se dělnictvu život vždy víc a více, těla pracujících se přímo drancují a stáva životní vyssává, vyssátá těla pak hromadně jako vymačkané citrony vyhazují na ulici bíděnému konci života na pospas*“ (str. 208).

6. Hlavně je však emocionální ráz Hybešových statí dán bohatým využíváním citově zabarvených prostředků jazykových. Pro jejich velkou rozmanitost nemůžeme věnovat pozornost všem; soustředíme se proto jen na nejtypičtější.

Je příznačné pro Hybešův styl, že základními prostředky citovosti v jeho publicistických projevech nejsou prostředky lexikální, nýbrž prostředky gramatické,

syntaktické. Ani v projevech ostře vyhocených proti představitelům vládnoucí společnosti neuzívá Hybeš na vyjádření svého odporu k nim slov obhroublých, vulgárních nebo slangových. Svě opovrzení dává najevo buď běžně tehdy užívanými názvy pro reakcionáře: *šosáci, tmáři, zpátečníci* apod., nebo pojmenováními aktuálně tvořenými, většinou dvojslovnými, jako: *měkkorucí necitové, hubitelové pracujících, ziskuhrabové, půlstoleté neštěstí celé země* apod. Z okruhu těchto pojmenování má výraznější expresivní zabarvení jen podoba *buržoák — buržoáci*. Představitelé vládnoucí společnosti, zvláště pak jejich úřednické přísluhovače, Hybeš především zesměšňuje, ironizuje. Poslance zemských sněmů nazývá např. *naši moravští a čeští zemští tatíci, starí hříšníci*; městskou radu v Brně „vznešené“ tituluje: *otcové města, starší města, slavná reprezentace města Brna* apod; přívlastkem *snažílek* charakterisuje horlivost pražského policejního presidenta aj. Často je ironický osten součástí obsahu celé výpovědi, např. „*Neví pan dr Sláma, že dělnictvo textilní již tehdy, kdy on snad ještě do školy chodil, samo na kilo suplík a pamětních spisů takových k ministerstvu, místodržitelství a říšské radě a jinak při každé vhodné příležitosti roznášelo...*“ (str. 209).

Základním prostředkem Hybešova citového rozhorlení jsou však citově zabarvené konstrukce větné.

Sem náleží předně hojně užívání tzv. řečnických otázek. Jsou typickým výrazem autorova citového zaujetí ve všech druzích jeho publicistických projevů. Srovnej např.: „*Co učinili liberálové proti smělému atentátu tomuto? Svoolali kde nějakou manifestační schůzi lidu? Udělali jeden krok mezi ty, jež tmáři si vyhlédli za své černochy, by jim kaštaný z ohně vytahovali? Sli jenom na chvílku na venkov mezi rolnictvo a tmáře neznalý lid, aby jej varovali, aby jej poučili, aby mu ukázali, co se na něj strojí, co se na ně chystá středověkými ubíjiteli lidskosti a svobody?*“ (str. 105).

S nimi se kombinují četné věty zvolací. Např.: „*Tolik drzosti má ta naše sytá společnost! To by chtěli šosáci nazvatí volební opravou! Tím by nám měla být ucpána ústa, abychom nekrřčeli!*“ (str. 331).

Hojně využívá Hybeš jako výrazového prostředku citovosti opakování; opakují se buď výrazy na začátku jednotlivých vět nebo celá větná schémata. Srovnej např.: „*Kdo by mohl jejich pikle proti každé ctnosti a spravedlnosti podporovati? Kdo by mohl jim jenom na vteřinu sluchu dáti? Nikdo, kdo pravým člověkem jest, nikdo, kdo lidstvo za jedno pokolení považuje, nikdo, kdo důstojnost lidskou zná!*“ (str. 103).

Časté jsou u Hybeše věty s vyjádřeným zájmeným podmětem. Zájmena je užito ke zdůraznění, vytčení, při kontrastu; má tedy funkci citovou. Je to patrné zvláště při jeho opakování. Srovnej např.: „*My se domáháme pravé lidskosti, my chceme, aby práce a plody její stejně na všechny členy společnosti rozděleny byly, my chceme, aby se dostalo každému člověku pečlivého vychování, my chceme povznésti vzdělanost na nejvyšší stupeň možnosti...*“ (str. 102).

S těmito prostředky kombinuje Hybeš s oblibou hromadění synonym nebo významově blízkých výrazů, které zdůrazňují a stupňují základní myšlenku sdělení. Jde tu v podstatě také o jistý druh opakování, pro Hybešův styl velmi charakteristických. Srovnej např.: „*Ano, na statisíce hlasů protestuje každým týdnem, protestuje s podivením, s překvapením a rozhořčeně proti takovému znásilňování svobody!*“ (str. 100); „*vždy větší a větší jeví se rozhorlenost lidu, vždy bouřlivěji ozývá se jeho hlas, vždy mocnější bude dojem jeho na vládnoucí strany, aby dbaly jeho.*“ (str. 100); „*hlad nás morí na všech stranách, klesáme vždy ve větší porobu, jsme poniženi až na roveň mrtvých strojů, trpíme, strádáme, hyneme a mřem předčasně.*“ (str. 97); „*ti v porobě se zrodí, v porobě vyrostli a v porobě umírající, to za mzdu pracující dělnictvo začíná poznávatí veliký úkol svůj v dějinách vývinu člověčenstva...*“ (str. 135); „*boj za*

svobodu tím neklesl, nepadl, neustal, prapor rovnoprávnosti všeho lidu vlaje dál . . .“ (str. 105) apod.

V okamžicích silného citového vzrušení neváhá Hybeš užít v publicistickém projevu ani prostředků jazyka uměleckého, např. obrazného vyjádření metaforického: *„Ona (buržoazie) bije jednotlivými svými členy nezřídka lidskost ve tvář rukou zpupnou a spravedlnost trhá v cáry. Ona běže dělnictvu práva občanská svou hospodářskou mocí, ona si z nich dělá nevolníky, ona je ponižuje na politické kleštěnce . . . atd.“* (str. 112).

Ty úseky Hybešových projevů, které obsahují výzvy adresované proletariátu, nabývají vlivem autorova silného citového zaujetí rázu až patetického. Srovnej např.: *„Jako jeden muž postaví se proti nám celé človecenstvo, každý, kdo poznal slechetný cit lidskosti, každý, kdo rovnoprávným občanem státním býti chce, každý, kdo zastáncem pravého mravu jest, ano všichni, všichni plamennými řečmi zahřměme na ně: Ani krok vpřed, my nenecháme nedotknutelnost duševního, kulturního a sociálního pokroku našeho pokáleti kalem středověké hanby, středověkého barbarství a středověkým otroctvím. Víme dnes již, kým jsme, a víme již také, čím jste Vy. Víme dnes již také, kolik nás jest a kolik jest Vás, a proto ani z místa.“* (str. 100).

V Hybešových publicistických statích jsou patetická místa slohově ústrojná; nevyznívají strojeně nebo nepřirozeně. Je tomu tak proto, že osoba pisatele nevystupuje do popředí jen v pateticky vystupňovaných úsecích projevů, ale je v jejich celkové emocionální složce přítomna neustále. Čtenář je si stále vědom autorova subjektivního citového postoje k sdělovaným skutečnostem, poznává jeho rozhořčení, nenávisť, odpor, soucit, nadšení apod., takže v místech pateticky vyhocených citů jen přirozené vyvrcholení jeho citového zaujetí (přesvědčení).

7. Při rozboru citových prostředků v jazyce Hybešově je třeba se zvlášť zmínit o tom, jak Hybeš vyjadřuje svůj citový postoj k dělnické třídě.

Třebaže se v mnoha projevech k dělnictvu opravdově rozhořčuje nad jeho neschopností spojit se k organizovanému boji nebo nad jeho nedůvěrou v zásady a cíle socialistického hnutí, přece jen lze právě na slohové stránce těchto projevů zřetelně ukázat, že se jeho rozhořčení týká především věci samé, nikoli přímo dělníků. I tyto články jsou často přeplněny rozhořčenými řečnickými otázkami a zvolacemi větami, např.: *„Což píšeme jen proto, abychom počmárali papír? Mluvíme jen, aby nám ušel čas? A hlasujeme jen, aby ty schůze naše a ty sjezdy potomci někdy mohli čísti?“* (str. 185).

Avšak třeba jen z toho, jak v takových projevech dělnictvo oslovuje, je patrné, že se jeho „hněv“ netýká dělníků samých. Srovnej např.: *„ . . . a socialismus není, milí braši, nic jiného, nežli dáti všem žaludkům dost. A to by nemělo být možným — to by nemělo lidstvo chtít? Vidíte, vy bloudové, vy jste sami již socialisty, protože chcete také, aby vaše žaludky dostaly dost . . .“*; nebo: *„O vy bloudilci! Což nevidíte, že vám pracujícím třídám určuje množství hladu a trampot přechasto i některý nesvědomitý ředitel továrny?“* (str. 189).

Nelze nevidět, že se v těchto osloveních projevuje Hybešův takřka otcovský poměr k dělnictvu, plný citlivého porozumění.

V mnoha osloveních se vůbec projevuje Hybešova někdy až dojemná láska k dělnictvu. Svědčí o tom patrně doklady, jako: *vy holečci, o milí dělníci, o vy mudrlanti aj.* Svůj cit k dělníkům neváhá projevit ani výrazy obrazně patetickými. Srovnej např.: *„Vy pilní tvorové! Vy tvůrčitelé lidského blaha! Vy sloupové lidské společnosti! Vy žvítelové jiných, hlad sami trpíce! povzeste se k činu, probudte se ze spánku vás utrapujícího a vemte osud svůj v ruce své . . .!“* (str. 49).

8. Významnou vlastností Hybešových politických článků je jejich věcnost, konkrétnost.

Tematický okruh jeho statí je značně veliký. Hybeš píše o sociálním postavení

dělnictva, o třídní a ekonomické podstatě kapitalismu, o smyslu a cílech mezinárodního dělnického hnutí, o podstatě socialismu, o dějinné úloze proletariátu, o významu politické a odborné organizovanosti dělnictva, o národnostní otázce, o podstatě a funkci institucí a zařízení za kapitalismu (soudy, četnictvo, vězení apod.), o významu jednotlivých sjezdů sociální demokracie, o taktice boje dělnické třídy s buržoazií, o potřebě teoretického vzdělávání aj.

Žádné z těchto politických témat nezpracovává však Hybeš abstraktně. Zřetel k dělnickému čtenáři ho vede k tomu, aby své výklady opíral o spoustu drobných faktů, konkrétních dobových událostí nebo vhodně volených přírovnání. Někdy mají v jeho projevech funkci ilustrační a charakterizační, jindy jsou však základním východiskem pro teoretická zobecnění. Podstatné ovšem je to, že Hybeš na fakta jen neodkazuje, nýbrž detailně popisuje tovární a rodinné prostředí dělníků, zařízení věznic, soudů a jiných buržoasních institucí apod., nebo živě a se zaujetím líčí desítky drobných událostí a ukazuje na nich „mrav buržoasie“. Pro ilustraci uvedeme alespoň dva příklady:

„Musím též upozornit na zřízení, kterým se v továrně pořádek udržuje. Aby žádný dělník nezaspal, přijde nádoorník každé ráno a udeří železným kladivem několikrát na dveře každého kumbálku, za to mu musí ženatý dělník šest, svobodný čtyři kr. týdně platit. K udržení čistoty jsou též zvláštní dívky, které musí též dělnictvo úplně vydržovat, to jest strhuje se jim ze mzdy a vyplácí se tím umývačky. Továrník jim neplatí ani krejcaru. Ze při takovém hospodaření, kde obchodvedoucí tak s lidmi hospodaří, také „harem“ nesmí scházeti, samo sebou se rozumí, a „harem“ ten reprezentují zmíněné umývačky. Ačkoliv od dělníků placena, musí leckterému chlápíkovi co nevěstka sloužit, nechce-li ztratit výživu. V posledním čase ujal se tamní farář dívek těch a chce hanebnosti takové vykořenit??!“ (str. 42).

„Jiný krásný příklad. Úředník toho samého závodu, Povala, zbil dělníka Šostku tak, že správa se bála nového skandálu a dala chudákovi na bolesti 30 zl. Povala musil dát 40 zl. Slavná správa nechala ale dělníka Šostku zase pod poručnictvím úředníka Povaly — a tento ze vzteku dělá dělníkovi až 5 zl. týdně pokuty! Za půl roku bude mít dělník ten více jak těch 70 zl. zase touto cestou z kapsy venku. „Proč nebyl ticho, když byl zbit do krve? Já mu nasolím!“ myslí si Povala. A slavná správa dělníka pod tímto úředníkem nechá. To je mrav buržoasie!“ (116).

Avšak i tam, kde se Hybeš musí pro veliké množství faktů spokojit jen s jejich výčtem nebo stručným odkazem na ně, nečiní tak nezúčastněně, ale živě, s osobním zaujetím, se snahou co možná nejvíce vyzvednout jejich závažnost. Často se v těchto případech obrací přímo na dělníky a odvolává se na jejich každodenní zkušenost. Srovnej např.:

„Vy vidíte ještě více, a sice, jaké mravní a tělesné zkáze naše ženy, sestry a dcery v továrnách na pospas vydány jsou, a vidíte, jak vychovávatelní našich potomků, to jest dítěte, práci tovární trpí, jak jim bída a nouze bere otce i matku a žene je do továrny; vy konečně vidíte, že dělnictvo musí i tyto své dítky v útlém mládí obětovati nynějším poměrům a dáti je za oběť nynějšmu systému hospodářskému, a zároveň poznáváte, že jest ještě čím dále tím hůře pro nás. — Vy vidíte dále, že lepšího postavení v naší společnosti nabyde zpravidla jen ten, kdo nějakou protekcí výše postaveného přítelíčka má, nebo kdo má bohatství, aby mohl vysoké náklady na učení a praktickou vzdělanost svou obětovati. A vidíte rovněž, jak spravedlnost doby nynější závisí na dřívtipu, jakosti a počtu advokátů, kteří ale jenom za peníze slouží, a vidíte, jak chudý lid dělný ve sporném případě pro nedostatek peněz i těch nejspravedlivějších nároků svých zřící se musí. Vidíte, jak ve všech koutech nesvědomitost a šalba se vemáhá. Vidíte zároveň, že dělník, kdyby se i práci potrhál, sotva svůj holý život uhájiti s to jest, ba vidíte, že čím více

dělnictvo vyrábí, tím hlouběji v bídu klesá, jelikož pracovních sil je nadbytek...“ (str. 78).

V mnoha jeho statích tvoří popisy prostředí nebo líčení konkrétních událostí podstatnou část celého projevu a teoretické poučení se z nich jen stručně vyvozuje, často ve formě výzvy k proletariátu. Spolu s připomenutými vlastnostmi, jako jsou bezprostřední orientace projevu na čtenáře a silné emocionální zabarvení, dodávají tyto hojně příklady, popisy a líčení mnoha Hybešovým politickým statím rázu až fejetonistického. Některé pak připomínají fejetony i svou celkovou vnější formou. Hybeš je koncipuje jako rozhovor autora se čtenářem, dává jim formu dopisu apod.

Je nepochybné, že tento postup při zpracovávání politických témat je u Hybeše dán především zřetelem k dělnickému čtenáři. Hybeš dobře cítil, že na široké vrstvy proletariátu, tehdy ještě poměrně málo uvědomělého, neúčinněji působí fakta a příklady, často právě takové, které dělnictvo samo denně vidí kolem sebe. Byl si vědom toho, že teoretické poučení a agitační záměr musí vyplynout jako důsledek jejich rozboru, a současně počítal i s přímým emocionálním účinkem faktů.

V důsledném spojování teoretických výkladů se sociálními a politickými skutečnostmi denního života se u Hybeše odráží sepětí publicistické činnosti s jeho neustálou revoluční praxí mezi proletariátem.

9. Zvláštní pozornosti zasluhuje Hybešův poměr ke spisovné soustavě.

Všechny jeho publicistické statí a projevy jsou psány jazykem výrazně spisovným. Mluvnických prvků nespisovných — lidových nebo hovorových — Hybeš záměrně nevyužívá. Spisovnost jeho jazyka je naopak zdůrazněna některými zcela knižními podobami a variantami. Ani ony ovšem nejsou u Hybeše prostředkem stylistickým, nýbrž jen důsledkem celkové knižní povahy psané podoby spisovného jazyka, která má své kořeny ve specifických podmínkách vývoje češtiny za obrození.

Míra knižních prostředků není však ve všech Hybešových projevech stále stejná. Po této stránce lze v jeho jazyce sledovat živý vývoj. Odráží se v něm nejen obecné vývojové tendence spisovné češtiny v celku, ale i subjektivní záměry autorovy, tj. jeho patrné úsilí o živý, přirozený projev.

Nejvíce knižních podob a variant obsahují Hybešovy prvotiny z konce let sedmdesátých a z let osmdesátých. Příčina však není jen v tom, že jsou nejstarší. V poměrně hojném počtu knižních variant se podle našeho soudu odráží Hybešova uvědomělá snaha vyjadřovat se co nejspisovněji. Je pravděpodobné, že Hybeš zpočátku viděl právě v podobách odlišných od prostředků stylisticky neutrálních příznak spisovnosti. Jsou tedy tyto podoby v Hybešových raných publicistických projevech dokladem jeho opravdového úsilí o zvládnutí spisovné normy, a to nejen normy objektivní, nýbrž v konkrétních případech i té, kterou předepisovala tehdejší konzervativně orientovaná jazyková teorie.

Ke knižním prostředkům v jazyce raných Hybešových statí patří předně některé zastaralé spojky.

V důvodových větách užívá Hybeš ještě spojky *an*, např.: *zboží, které se zde vyrábí a které inteligentní dělnictvo vyžaduje, nedá se nikdy zhotoviti ven, an se již mnohý továrník ošdíl. . .* (str. 47); *. . . nadávají Čechům, že zdarma pracují a chrání se do spolku přistoupiti s tou výmluvou, že se nic nevyfídí, an továrníci by dali i poslední dílo ještě na venkov* (str. 47); *. . . že žádný si nedovolí tvrditi, že by snad tkadlci ti měli „passion“ zůstatí svobodnými, an přiroda veškeré tvory stejnými pudy obdařila* (str. 48) aj.

Místo neutrální spojky *aby* klade Hybeš v obsahových větách žádacích a ve větách účelových ještě hojně prostý kondicionál; např.: *žádal jsem ho, by mě obsírněji*

o poměrech té továrny zpravil, což on učinil (str. 43); před několika dny chtěl si jeden dělník schovat kabát, by mu jej nemohli vzítí... (str. 44); by se poměry tkalců zlepšily, bylo posud velmi málo pokusů učiněno (str. 46) aj.

Důvodová spojka *neboť* má v Hybešových prvotinách často knižní podobu *neb*, např.: že jméno „tkadlec“ žádný z celé lidské společnosti nečte, by mu „bída a hlad“ přitom hned na mysl nepřišly, uznají čtenářové těchto listů sami ze své zkušenosti, neb ty předměty „tkadlec a hlad“ jsou takřka v nynějších poměrech nerozlučitelné (str. 45); ... nikdo by nebyl více nucen u jiného soukromníka pracovat, neb by byl spolunajitelem závodu (str. 53) aj.

V souvětí vylučovacím užívá Hybeš ještě zastaralé dvojice *buď — buď* místo živého spojení s *buď — nebo*, např.: musí i po práci buď v poledne, buď večer zase k sukadlu si sednout (str. 47); dvakrát běhati musí, buď s dílem, buď pro vlnu (str. 48) aj.

Nad míru obvyklou i v jazyce spisovném užívá Hybeš predikativního instrumentálu. Je to nepochybně projev hyperkorektnosti. Srovnej např.: můžeme říci, že není nutným náš dnešní manchesterský nebo kapitalistický společenský pořádek (str. 80); že je tudíž socialismus právě tak možným... (str. 80); neohroženost organizovaných byla již bezpříkladnou (str. 60); rolnictvo jest vždy a všude konservativním (str. 154); to není možným, to viděti musíte! (str. 154) apod.

V doplňkových a srovnávacích konstrukcích dává přednost zastaralému příslovci *co před živým jako*, např.: ačkoliv celý den co poštovní holub... z práce do práce lítají (str. 48); musí leckterému chlípníkovi co nevěstka složit (str. 42); že se tamější tkadlci nechají co tažný dobytek do vozu zapřáhat (str. 49) aj.

V duchu knižní normy spisovné užívá Hybeš na vyjádření odstínu možnosti nebo nutnosti nezřídka zastaralých jednočlenných infinitivních konstrukcí. Srovnej např.: ... a již jest nám znamenati opět nové zatýkáni (str. 51); když jim bylo někde pěšky jíti... (str. 58) apod.

Téhož zabarvení jsou i podoby opisného pasíva bez pomocného slovesa, např. kdykoli schůze dělnická v Praze svolána, byla bez malé výjimky každá... zakázána (str. 50); pět soudruhů našich ve Vídni zatknuto a držáno dva měsíce ve vazbě vyšetřovací (str. 51); vypovězením mnoha set soudruhů z Vídně zaneseno sítě socialismu do všech měst... (str. 59) aj.

Z tvaroslovné dvojice *jest // je* dává Hybeš ve svých starších pracích výrazně přednost knižní podobě *jest*, např.: zeptal jsem se ještě, kterak jest to možné (str. 44); organizace jest jím skoro neznámý pojem (str. 46); a proto jest zapotřebí... (str. 54); ... a jest tedy na vás, bychom jej uskutečnili (str. 56) apod.

Knižně zabarvený je i Hybešův slovosled. Silný je u něho zvláště sklon k postpozici zájmeného přívlastku ve spojení typu: ujal se tamní farář dívek těch (str. 42); a to jest hlavní výživou tkalců těchto (str. 47); dělník ten (str. 47); ženy jejich (str. 48); pro zlepšení poměrů svých (str. 49); ku praporu našemu (str. 49); a tím zmohutněla strana naše (str. 151); spolky naše obmezovati se musily (str. 50) aj.

Knižní písemná tradice se projevuje také v tendenci ke koncovému postavení určitého slovesa ve větě vedlejší, např.: Hlavně jest to ale strana dělnická, která lid tento ku pomoci volá, a k společné práci vybízí, jelikož zájmy její celému člověčenstvu, a tudíž i těmto politicky nemyslicím příznivé jsou (str. 55); K tomu uskutečnění ruky přiložiti jest svatou povinností každého, kdo svou lidskou důstojnost, a tedy stejný podíl na blahobytu a povinnosti ve společnosti míti chce (str. 56) apod.

Přesto však není sklon ke koncovému postavení určitého slovesa v jazyce Hybešově tak výrazný jako u jiných jeho současníků. To vyplývá ze skutečnosti, že jazyková výstavba Hybešových psaných statí publicistických je, jak jsme ukázali výše, pod silným vlivem formy projevů mluvených. Zvlášť patrné se tento vliv u Hybeše

uplatňuje v postavení příklonek *se, si*. V knižní spisovné češtině se na přelomu poloviny minulého století ustálilo postavení příklonek *se, si* v podstatě takto: stojí-li sloveso na konci věty, převažuje postavení dnešní, tj. příklonky se kladou za první přízvučné slovo (takt) ve větě; při středové pozici slovesa se kladou příklonky hojně do jeho bezprostřední blízkosti, přitom naprosto převládá postpozice. Ta je jako pravidlo vyžadována i některými soudobými kodifikacemi. Dnešní příklonné postavení *se, si* při středové pozici slovesa ve větě je důsledek vzniku a ustálení mluvené (konverzační) podoby spisovného jazyka (tzv. hovorové češtiny), neboť jen v ní se mohl plně uplatnit fonetický princip slovosledný.

U Hybeše je postpozice příklonek *se, si* za slovesem, které má ve větě středové postavení, sice častá, ale ne tak důsledná jako u autorů jiných. Srovnáme-li po této stránce jazyk Hybešův s jazykem např. Pankráče Krkošky, prvního redaktora Rovnosti, vidíme, že Krkoška klade příklonky *se, si* za středové sloveso takřka pravidlem. Srovnej např.: *Znáte všichni s dostatek, v jakém postavení octla se dnes sociální demokracie rakouská a v jakém postavení nacházíme se zejména my sociální demokraté čeští* (Rovnost, roč. I, č. 1); ... *a bylo zřejmo, že přiblížila se doba, kdy opět smířiti se musí celá strana sociálně demokratická* (tamže) apod.

Proti tomu je u Hybeše už velmi časté dnešní postavení příklonné. Srovnej např.: *agenti ti slibují, že si vydělají deset zlatých za týden* (str. 42); *od řeči se přicházelo ke skutkům...* (str. 60); *my jako dělníci, kdybychom se nedomáhali občanských práv, musili bychom...* (str. 78) aj.

V připomenuté diferenci mezi jazykem Krkoškovým a Hybešovým se nepochybně odráží vliv intenzivní Hybešovy praxe řečnické.

10. Naznačili jsme výše, že poměrně hojně knižní podoby v Hybešových raných statích jsou projevem jeho opravdového úsilí o spisovný výraz, zabíhajícího někdy až do hyperkorektnosti. O tomto procesu svědčí nepřímě i to, že se vedle knižních prostředků vyskytují v týchž Hybešových projevech nezáměrně užitě podoby a konstrukce rázu hovorového, až lidového, např.: *instr. typu strojemi; továrny vyrábí; sluhové opičejí se po nich; mají továrnu tuto pod mocí; pan Pohl je ten největší surovec* apod.

Často se prvky hovorové kombinují s knižními přímo v téže větě. V takových případech je zvlášť dobře vidět Hybešovo úsilí o zvládnutí knižní spisovné normy. Srovnej např.: *by sobě nikdo nemyslí, že snad maluju černě...* (str. 48); *výrok, jež nyní užijí* (str. 153); *mezi tím dáni ještě dva jiní v obžalobu... a již jest nám znamenatí opět nové zatýkáni. Tentokrát počet zatknutých v Praze pátí se na dvacet* (str. 51); ... *každý ženatý dělník jeden kumbálek obdrží, svobodní dělníci pak zase jsou bytem u těchto. Těchto posledních ale nikdy moc není, neb pan Haas neběže rád svobodné dělníky* (str. 41) aj.

11. V průběhu další své publicistické činnosti Hybeš užívání knižních prostředků postupně silně omezuje. Některých přestává užívat zcela, např. důvodové spojky *an*, prostého kondicionálu v obsahových větách zádačních a účelových, zastaralé dvojité spojky *buď — buď*, knižního *neb*, srovnávacího příslovce *co aj.*, u jiných dává stále výrazněji přednost variantám živým před knižními.

Bylo by však naprosto mylné, kdybychom ústup knižních podob u Hybeše chtěli vykládat tak, jako by se autor v praxi postupně vzdaloval od spisovné soustavy a záměrně přikláněl k jazyku hovorovému nebo lidovému. Takový výklad by byl možný jen tehdy, kdyby Hybeš nahrazoval prostředky spisovné podobami nespisovnými (hovorovými nebo lidovými), tj. kdyby v jazyce jeho projevů vzrůstala míra záměrně užitých prostředků jazyka hovorového nebo lidového. To však u Hybeše prokázat nelze. Je proto jen zdánlivý paradox, řekneme-li, že odstraňování

knižních prostředků je naopak u Hybeše důsledek plného poznání a důkladného osvojení spisovné soustavy. Právě toto poznání mu totiž umožnilo dobře cítit stylistické rozdíly mezi několikanásobnými prostředky spisovné soustavy, tj. uvědomovat si její diferencovanost na stylové vrstvy. To ho dále vedlo k poznání, že mechanické, nemotivované užívání knižních podob činí jeho projevy nepřirozenými, strojenými, a Hybeš je začíná nahrazovat — avšak nikoli prostředky hovorovými nebo lidovými, nýbrž živými podobami spisovnými.

Knižních prostředků se Hybeš nezbavuje zcela, mění se však podstatně způsob jejich využití. Hybeš v nich přestává vidět jen neutrální prostředky spisovné soustavy, ale uplatňuje v přístupu k nim stále důsledněji zřetel funkčně stylistický, tj. začíná jich úkonně využívat jako prostředků slohových, zvláště v slavnostně nebo pateticky vystupňovaných úsecích svých publicistických statí.

Závěrem našich výkladů je tedy třeba zdůraznit, že vzrůstající přirozenost Hybešových publicistických projevů není v tom, že Hybeš začal ve větší míře užívat podob nespisovných (hovorových). Je to naopak důsledek jeho hlubokého proniknutí do spisovné soustavy a z něho plynoucí schopnost úkonněji využívat jejich bohaté stylisticky diferencovaných prostředků. Také v tom může být Hybeš příkladem dnešní žurnalistice.

POZNÁMKY

¹ Vědecká konference o dějinách Rovnosti se konala v červnu 1960 u příležitosti 75. výročí jejího založení. Zúčastnili se jí pracovníci společenských věd (historikové, literární historikové, hudební a divadelní historikové, lingvisté) a novináři. Materiály konference dosud souborně publikovány nebyly.

² Některé myšlenky tohoto článku byly předneseny na zmíněné vědecké konferenci o dějinách Rovnosti. Na této konferenci přednesl referát o jazykové stylistické stránce politickovýchovných článků v brněnské Rovnosti dr. Milan Jelínek a o stylu B. Václavka promluvil akad. F. Trávníček.

³ Všechny citáty a jazykový materiál citujeme z edice „Josef Hybeš — výbor z článků a projevů“, Praha 1956. — Viz tam str. 356.

⁴ Připomínáme zde jen ty rysy výstavby mluvených projevů, které vyplývají z jejich zakotvení v situaci, neboť jen těchto prvků může být stylisticky úkonně využito v projevech psaných. Nejsou tu tedy uvedeny ostatní charakteristické rysy jazykové výstavby mluvených projevů, které jsou odrazem jiných činitelů (např. nedostatku větné perspektivy apod.). Viz o nich v mém příspěvku *K podstatě a k povaze prostředků mluveného jazyka*, Otázky slovenské syntaxe, Praha 1962, a také zde v stati Švatavy Prokešové, *K jazykové výstavbě mluvených projevů*.

⁵ Tamže, str. 153.

⁶ Srovnej zvláště články „Všem pochybovatelům o zdaru zásady socialistické“, tamže, str. 77 n. a „Pracujeme za mzdu nebo zadarmo?“, tamže, str. 163 n.

⁷ Viz k tomu podrobněji v mé stati *Vývoj slovosledu v Tylově próze*, SaS XX (1959), 4, str. 258 až 260.

О СТИЛЕ ИОСЕФА ГИБЕША

Автор статьи занимается вопросом развития публицистического стиля. В ней дается языково-стилистический анализ публицистических статей одного из передовых чешских „пионеров социализма“. Автор обращает при этом особое внимание на те черты, которые были одновременно характерны для ранней пролетарской печати вообще. В статье говорится далее о роли, которую сыграла рабочая печать в развитии публицистического стиля и в укреплении его основных тенденций.

Перевела В. Влашинова

